

Kirjallisuutta

Suomen murteiden ja yleiskielen syntaksin ja koheesiokeinojen vertailua

OSMO IKOLA, ULLA PALOMÄKI, ANNA-KAISA KOITTO *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 511, Mänttä 1989. 568 s.

Kielenkäytön ja kontekstin suhteisiin kohdistuva tutkimus on tullut kahden viime vuosikymmenen aikana yhä keskeisemmäksi lingvistiikan alaksi – autonomisen kielitieteen rinnalle. Suomessa on tehty useita tutkimuksia sekä lauserajan ylittävän syntaksin että laajemmin kontekstiin, vuorovaikutukseen ja tekstin tuottamiseen ja ymmärtämiseen keskittyvien diskurssipragmatiikan, keskusteluntutkimuksen ja psykolingvistisen tekstintutkimuksen aloilta. Samalla puhutun ja kirjoitetun, suunnitellun ja suunnittelemattoman kielenkäytön erot ja ominaispiirteet ovat tulleet kiinnos-

tuksen kohteeksi mm. sellaisten lingvistiin kuin Chafe, Givón, Labov, Linell ja Ochs ansiosta. Suomen murteiden ja yleiskielen tai puhutun ja kirjoitetun suomen tekstuaalisia ja syntaktisia eroja ja yhtäläisyyksiä koskeva perusluonteinen selvitys olisi tervetullut lisä tähän jo verraten laajaan tutkimustraditioon. Osmo Ikola, Ulla Palomäki ja Anna-Kaisa Koitto ovatkin tehneet näitä asioita käsittelevän suurteoksen aineistonaan Lauseopin arkiston (LA:n) kokoelmat. Ongelmallista on kuitenkin se, että heidän teostaan on hankala suhteuttaa olemassa olevan tutkimuksen muodostamaan kehikkoon.

Kirjan lähdeluettelon perusteella sekä tekstin että syntaksin tutkimuksesta hahmottuu kovin kapea kuva. 568-sivuisen teoksen lähteissä on vuoden 1980 jälkeen tehtyä suomalaista kielentutkimusta edustamassa kirjan tekijöiden ja joidenkin muiden turkulaisten tutkijoiden töiden lisäksi vain kaksi monografiaa ja kolme artikkelia sekä yksi kielenkäytön käsikirja. Kokonaan huomiotta on jäänyt puhutun kielen ja murteiden tutkimuksen osalta esimerkiksi Kaija Kuirin ja Valma Yli-Vakkurin tuotanto sekä Matti Suojasen työryhmän raportti Turun puhekielen syntaksista. Keskeisten suomen syntaksin tutkijoiden Auli Hakulisen ja Terho Itkosen tutkimukset eivät juurikaan ole päässeet hyödyttämään tätä teosta. Tuorein ulkomainen julkaisu on Hallidayn ja Hasanin *Cohesion in English* vuodelta 1976. Käsillä olevan teoksen lähdeluettelon suppeus ja valikoivuus kummastuttaa vielä enemmän, jos sitä vertaa Anneli Pajusen ja Ulla Palomäen pääasiassa LA:n aineistojen pohjalta laatimiin tutkimuksiin Tilastotietoja suomen kielestä 1 ja 2 (1984, 1985). Niiden lähteissä on edustava ja ajantasainen joukko syntaksin ja tekstin tutkimuksen alan koti- ja ulkomaista kirjallisuutta.

Aineisto keskipisteessä

LA:a perustettaessa sen päämääräksi asetettiin suomen kansankielen deskriptiivisen lauseopin aikaansaaminen: käsillä oleva työ pyrkii osaltaan toteuttamaan tätä tavoitetta. Saatesanoissaan Osmo Ikola korostaa työn aineistokeksyyttä. Tarkoituksena on antaa kuvaus käsiteltyjen ilmiöiden konkreettisesti edustuksesta suomen murteissa — ei selvittää niitä teoreettisesti yleisen lingvistiikan tai kielifilosofian näkökulmasta.

Esipuheen mukaan tutkimuksen tavoitteena on yleiskielen ja murrepuheen vertailu, joka juuri syntaksin ja tekstikieliopin alalla tuottaa mielenkiintoisimmat ja hyödyllisimmät tulokset. Sivuuksaensa parin viime vuosikymmenen lingvistisen keskustelun tekijät ovat samalla ohittaneet eräiden olennaisten periaatekysymysten pohdinnan. Niinpä pitkälle lukijan pääteltäväksi jää mm. se, missä määrin kuvatut ilmiöt edustavat juuri yleis- ja aluekielten välisiä eroja, milloin taas on kyse pikemminkin kirjoitetun ja puhutun kielen rakenne-erosta tai pelkästään yksilökohtaisesta vaihtelusta.

LA:n murreaineiston valinnassa ensisijainen kriteeri on ollut se, että »näyte on selvästi artikuloitua aitoa murretta ja että se mahdollisimman hyvin edustaa asianomaisen pitäjän vanhaa murrekantaa». Fennistiikan tallennustradition mukaisesti haastateltavat ovat olleet lähinnä 1800-luvun puolella syntyntä kouluttamatonta talonpoikaisväestöä. Aineisto koostuu 132 pitäjän murrenäytteestä. Pitäjät kattavat tasaisesti kaikki suomen murrealueet: kultakin alueelta on otettu mukaan suunnilleen joka neljäs pitäjä, Lounais-Suomesta joka kolmas. Sanamääränä (885 635 sanetta) tai lauseiden määränä (166 262 lausetta) mitaten aineisto on verraten laaja.

Toisaalta kysymys on ainoastaan tunnin mittaisista äänitteistä pitäjää kohti: tutkitaan 132 (monissa tapauksissa vain 90) suomalaisen haastattelua. Tulosten alueellinen edustavuus nojaa näin ollen vahvaan uskoon ideaalisen, homogenei-

Kirjallisuutta

sen puheyhteisön olemassaolosta. Päätelmiä joudutaan usein tekemään muutamien kymmenien, joskus jopa pelkääntään muutaman esimerkin varassa. Ilmiön asema murteissa joudutaan silloin tarkistamaan esimerkiksi systemaattisesti kootusta Muoto-opin arkiston kokoelmasta; yhdessä nämä kaksi arkistoa muodostavatkin erinomaisen lähteen suomen morfosyntaksin keskeisten ongelmien tutkimukselle. Jokin satunnaisen tuntuinen esiintymä LA:n aineistossa – vaikkapa nesessiivisen *pitää*-verbin persoonataivutus (ks. s. 234–235) – osoittautuu laajemman aineiston valossa säännöllisen ja suhteellisen laajankin levikin oireeksi (vrt. Laitinen 1989). Mutta myös päinvastoin voi käydä. Joissakin tapauksissa murrealueen koko esimerkistö saattaa olla peräisin yhdeltä ainoalta puhujalta ja edustaa pikemminkin idiolektaalista kuin dialektaalista vaihtelua.

Arkiston yleiskielinen osa koostuu lähes täysin kirjoitetun kielen näytteistä: hallinnon, sanoma- ja aikakauslehtien, tieto- ja kaunokirjallisuuden sekä radion ja television uutis- ja esitelmäkielestä. Yleiskielisen puheen rajausta vertailuaineistoksi olisi esipuheen mukaan ollut mahdoton tehtävä. Tutkimuksen ongelmanasettelun valossa sen aineistokeskeisyys osoittautuu siis vertailuaineistona käytetyn kirjakielen aineiston keskeisyydeksi.

Sen lisäksi, että mukaan näin tulemonia puheessa lähes tuntemattomia rakenteita, ratkaisulla on monia periaatteellisia seurauksia. Kirjoitetun kielen perspektiivi implikoi tiettyjä tulkintoja, valintoja ja asenteita. Tästä näkökulmasta moni olennainen puheen elementti on turha, tyhjä tai redundantti. Kun analyysin lähtökohtana on sekä varsin tarkkaan suunniteltavissa oleva että myös pitkälle normitettu kielimuoto, ei myöskään ole yllättävää, että 0,7 prosenttia murrelauseista on tulkittu lingvistiksessä mielessä epäonnistuneiksi (s. 34). Jokainen aineiston murteenpuhujista tuottaa siis keskimäärin 9 epäonnistunutta lausetta tunnin aikana. Näytteitä

tästä kiinnostavasta ilmiöstä ei esitetä, mutta ns. takeltelun lisäksi ainakin kelloisen finiittiverbin puuttumisen ja nominaalilausekkeiden toiston mainitaan merkitsevän lauseen epäonnistuneisuutta. Vastakkainenkin näkemys on mahdollinen: toistoa voidaan pitää puhutun kielen syntaksia olennaisesti muovaavana tekijänä.

Kirjoitetun yleiskielen näkökulmasta jokaisessa lauseessa on esimerkiksi vain yksi finiittipredikaatti. Puheessa niitä on tosin havaittu olevan helposti useampiakkin (ks. Hakulinen 1987), mutta Ikolan, Koiton ja Palomäen mukaan (s. 27) kyse on silloin yleensä täytelisäkkeen kaltaisesta merkityksettömästä toistosta. Ilmiön sivuuttaminen merkitsee mm. sitä, että kokonaan käsittelemättä jää myös savolais-pohjalaisen koloratiivisen konstruktion (*mennä jolkutti* tai *jolkutti mennä*) lounainen vastine, *meni jolkutti* (ks. s. 340), joka olisi ehkä kiehtova linkki puhutussa kielessä havaitun rakenteen ja yleensä liian vähällä sivuutetun koloratiivikonstruktion välillä.

Yleiskielen rooli sellaisena vertailuaineistona, jonka olemukseen historiallisesti ja edelleenkin kuuluu julkinen normitus, jää tutkimuksessa erittelemättä. Onko tarkoituksena tutkia kirjakielen luotujen normien onnistuneisuutta aluemurteiden valossa vai kenties sitä, miten hyvin ne on saatu aluemurteisiin juurtumaan? Jälkimmäinen vaikutelma on koomisen lähellä nesessiivirakenteiden analyysiä lukiessa. Tekijöiden mukaan murrepuheen nesessiiviset rakenteet eivät »täysin sopeudu yleiskieleen perustuviin kieliopissa esiintyviin normeihin», vaikka »vastaavat sääntöjä kuitenkin melko hyvin». Subjektin sijanmerkinnässä nimittäin »n. 90 % lauseista noudattaa yleiskielen mallia»!

Taulukot ja tilastointi

Kirjoittajien tähtäimessä tuntuu olleen saada murteiden syntaksista ja tekstuaalisista kytkennöistä tilastotietoja, joita on näppärä verrata yleiskielestä saatui-

hin tutkimustuloksiin. Niinpä kirjassa on runsaasti erilaisia taulukoita.

Taulukot on enimmäkseen siististi tehty. Usein on kuitenkin verrattu absoluuttisia lukuja eri suuruuksista aineistoista. Esimerkiksi sopii sivun 398 taulukko 76, jossa on verrattu *alkaa-* ja *ruveta-*verbejä sen suhteen, miten useasti ne esiintyvät 3. infinitiivin illatiivin kanssa milläkin murrealueella. Taulukko on monessa suhteessa harhaanjohtava, jopa hyödytön. Ensinnäkin eri murrealueiden otoskoot vaihtelevat niin suuresti (12 000–28 814), että on väärin laittaa vain absoluuttiset luvut näkyviin. Toiseksi taulukon yhteydessä – sen kummemmin kuin missään muuallakaan kirjassa – ei anneta mitään tietoja *alkaa-* ja *ruveta-*verbiin esiintymisestä ylipäättäen eri alueilla; sanotaan vain, että lounaismurteissa *alkaa* esiintyy kolmasti 3. infinitiivin illatiivin kanssa, kun taas *ruveta* on samassa konneksiossa 215 kertaa, mutta ei kerrota, että *alkaa* on kaiken kaikkiaan harvinainen alueella.

Nesessiivirakenteiden ei-eksistentiaalisen nominatiivisubjektin prosentuaaliset osuudet eri murrealueilla käyvät ilmi taulukosta 42 (s. 230–231). Nominatiivin osuus on kuitenkin laskettu koko nesessiivirakenteiden aineistosta, ei ainoastaan ilmisubjektitapauksista. Elliptisten ja geneeristen nollasubjektien määrät vaihtelevat eri alueilla (taulukko 48); mukana on sijanmerkinnän kannalta liikaa muuttujia. Puutteellinen syntaktinen analyysi tuottaa harhaanjohtavia taulukoita.

Toisinaan taulukoissa on yritetty esittää numeroin sellaista, mikä ei ole laskettavissa. Esimerkiksi sivulla 341 taulukossa 62 esitetään toisen infinitiivin instruktiivimuotojen jakaantuminen rakenteen predikaattiosiin ja leksikaalistumisiin murreryhmittäin. Raja leksikaalistumien ja produktiivisten muodostumien välillä tuskin on yksiselitteisesti ratkaistavissa – eivätkä kirjoittajatkaan anna selkeää leksikaalistuneen muodon määritelmää.

Muita huonosti laskettavaksi antautu-

via ilmiöitä ovat virkkeiden lausemäärät ja lauseiden hierarkiataset (kuinka mones alistus on päälauseesta laskien). Kirjoittajat itsekin mainitsevat, että virkkeiden rajojen määrittäminen ja alistus-suhteiden hierarkian määrittäminen on usein hyvin tulkinnanvaraista (s. 4, 20–24). Virkkeiden jaksotuksessa on pidetty ensisijaisena perusteena kieliopillista rakennetta; sen lisäksi on otettu huomioon tauotus, intonaatio sekä sisällölliset seikat (s. 3–4). Tunnettua on, että kieliopillinen rakenne on virketasolla sangen löyhästi koossapitävä voima. Päätöksilleen siitä, mitkä lauseet kuuluvat samaan virkkeeseen, kirjoittajat ovat mitä ilmeisimmin saaneet tukea perinteisistä alistavien ja rinnastavien konjunktioitten luetteloista. Kirjoittajat selvittävät (s. 106): »Tarkastelunäkökulma on lähtenyt yleiskielisestä käytöstä siinä mielessä, että rinnastuskonjunktioitten joukossa on käsitelty suomen kieliopissa tavan mukaan rinnasteiseksi aina luokitellut konjunktioit.» Useiden perinteisesti alisteiseksi katsottujen konjunktioitten kohdalla on kuitenkin todettu, että niillä voi olla myös rinnastavaa käyttöä. Ilmeisesti tätä ei ole laskuissa otettu huomioon. Taulukoita tehtäessä ylimpänä ohjenuorana on ollut se, mikä on suomen (perinteisissä) kieliopissa katsottu alistukseksi, mikä rinnastukseksi.

Virkkeiden sisäisen hierarkian ja lauseiden pituuden vertaaminen murteittain on ollut ilmeisen suuritöinen osa tutkimushanketta. Se ei kuitenkaan ole käytetyn LA:n aineiston (yksi puhuja kustakin pitäjistä) perusteella kovinkaan vakuuttava tapa lähestyä puhutun ja kirjoitetun kielen ja toisaalta eri murteiden tekstuaalisia käytänteitä. Sekä hierarkisten alistuskytkösten määrä että lauseiden pituus ovat tekstilajeittaisia ja idiosynkraattisia ilmiöitä, joiden toteutumisen vaihtelulle ei voi hakea murremaantieteellisiä selityksiä.

Tekstin kielioppiako?

Teoksen nimeen sisältyvä maininta teks-

tikieliopista johtaa lukijaa harhaan. Kun tekstilingvistiikka tuli 1970-luvulla muotiin ja kielitieteilijöiden laajemman kiinnostuksen kohteeksi, alettiin kehittää tekstejä generoivaa tekstikielioppia Chomskyn 1957 ja 1965 syntaksin mallien innoittamina. Tuolloin tekstilingvistiikka hahmotettiin enimmäkseen lauserajan ylittävien syntaktisten ilmiöiden ja kielellisten koheesiomekanismien kartoittamiseksi ja toisaalta – generatiivisen kieliopin hengessä – tekstin hyvämuotoisuusehtojen pohtimiseksi. Jälkimmäinen hanke on osoittautunut myöhemmin tuloksettomaksi, mm. tekstilajien konventioiden (kielellisten ja kielenulkoisten) erilaisuuden takia. Kirjoittajat eivät juuri pohdikaan sitä, mikä tekee tekstistä tekstin; he eivät ole kirjoittaneet tekstikielioppia, vaikka puhuvatkin ohimennen »hyvinmuodostuneesta kielestä» (s. 44). Kieliopin kaltaista sääntöihin perustuvaa kuvausta suomen murteiden tekstuaalisille ilmiöille kirja ei anna eikä sitä kukaan nykyään enää odotakaan. Aineiston käsittely tosin noudattelee parin vuosikymmenen takaisen tekstilingvistiikan linjoja: tarkastelun kohteenahan ovat syntaksin ohella nimenomaan kielelliset koheesiokkeinot.

Teoksen tekstuaalisia ilmiöitä koskevassa I pääjaksossa käsitellään mm. virkkeiden sisäisiä hierarkiasuhteita, virkkeiden ja lauseiden pituuksia sekä suomen kielen koheesiokkeinoja, siis niitä kielen keinoja, joilla puhutussa ja kirjoitetussa suomessa ilmaistaan lauseiden keskinäisiä suhteita. Koheesio tarkastelu keskittyy konjunktioiden ja konektorien käytön esittelyyn. Muista kytkentäkeinoista esimerkiksi komparaatiota käsitellään vain adjektiivien ja adverbien morfologisesti koodattujen komparatiivi- ja superlatiivimuotojen koheesioehtävien kannalta (s. 214–227).

Sivu- ja päälauseen järjestystä käsitellessään kirjoittajat pohtivat mm. luonnollisen järjestyksen noudattamisen (ikonisuuden) ja sen rikkomisen sekä tekstin lineaarisen järjestymisen yhteyksiä. Luonnollisen järjestyksen periaat-

teesta selittyikin se heidän tuloksensa, että kirjoitetussa kielessä sivulause esiintyy päälauseen edellä huomattavasti useammin kuin puhutussa kielessä (s. 40–43). Outoa on kuitenkin se, ettei näitä pohdintoja ole kytketty 1980-luvulla laajalti levinneisiin ajatuksiin syntaksin (ja yleensä kieliopin) »luonnollisuudesta» (esim. Haiman 1985).

Murteiden ja kirjoitetun kielen konjunktioiden käytön erot tulevat teoksessa selvästi esiin. Konjunktioiden yleisyyttä ja työnjakoa kirjoitetussa ja puhutussa kielessä koskevat havainnot ovat kiinnostavia, samoin satunnaiset maininnat konjunktioiden historiasta, mm. vanhan kirjasuomen ja ruotsin kielen kehityksen suhteista. Konjunktioiden maantieteellistä levikkiä selvittävät kartat ovat hyviä ja havainnollisia. Kirjoittajat esittelevät puhutun ja kirjoitetun kielen suosikkikonjunktioita (murteissa *kun*, kirjoitetussa kielessä *ja*). Murteissa konjunktioiden käyttö näyttää kasaantuvan, keskittyvän, kun taas kirjoitetussa kielessä eri konjunktioita käytetään tasaisemmin. Tekijät eivät kuitenkaan pohdi, mistä tämä johtuu. Kaija Kuirin (1984, 1986) havainnoista olisi tässä yhteydessä ollut varmasti apua. Puhutun kielen alistuskonjunktioita tarkastellut Kuiri on osoittanut, että puhutun ja kirjoitetun suomen kielen konjunktioiden käytön erot ovat merkki kirjoitetun kielen konjunktioiden työnjaon vierasperäisyydestä (vrt. Kuiri 1986).

Ikola, Koitto ja Palomäki katsovat murteita kirjoitetun kielen normitetusta kehiksestä, ja ilmeisesti tästä syystä he keskittyvät tarkastelemaan kielen ideationaalista puolta, referentiaalista merkitystä. Konjunktioiden monifunktioisuus tulee esiin aineiston ja esimerkkien perusteellisessa analyysissä mutta sitä ei erityisesti korosteta. Vuorovaikutuksen sujumisen ja tekstuaalisten seikkojen motivoima konjunktioiden käyttö pyrkii jäämään selitystä vaille, poikkeukseksi, silloinkin kun on kyse puheesta tavallisesta ilmiöstä. Vaikka kirjassa tarkastellaankin koheesiokkeinoja silloin tällöin

myös vuorovaikutuksen osana, jää tämä puhutun kielen konjunktioiden ja konnektorien keskeisin käyttö analyysissä toissijaiseksi. Kielen ideationaalisen puolen korostumisesta viestii puhe »tyhjästä» tai »turhista» *ja-* tai *että-*sanoista. Erikoista interpersonaalisesti ja tekstuaalisesti motivoitujen *ja-* ja *että-*kytkösten käsittelyssä on se, että tekijöiden analyysi »turhiksi» ja »tyhjiksi» kutsumistaan kielenaineiksista kuitenkin paljastaa monia kiintoisia seikkoja konjunktioiden osuudesta vuorovaikutuksen sujumisesta ja tekstin rakentumisesta. (Ks. esim. s. 63–64, 87–88.) Aineisto johdattaa tutkijoita tuoreisiin havaintoihin mutta valittu kirjoitetun kielen näkökulma tuntuu estävän selittävien yleistysten tekemistä.

Konjunktioiden lisäksi kirjassa käsitellään laajasti konnektoreita. Konnektorin käsite jää määrittelemättä, eikä esimerkiksi virkkeenalkuisten konjunktioiden ja konnektorien suhdetta pohdita. Kirjassa todetaan kyllä konjunktioiden ja konnektorien erilaisuus sanaluokkana. Konjunktioita on selvärajainen joukko, konnektoreiden joukko on suurempi ja avoimempi. (S. 110.) Luokittelun kriteereitä ei ole kuitenkaan esitelty vaan konnektorien käsittely alkaa suoraan adversatiivisten ja konsessiivisten konnektorien käytön selvittelystä ja jatkuu konnektoriyypistä toiseen luettelomaisesti kahdeksankymmenen sivun verran.

Konnektorien käsittelyssä on ongelmallista rajanveto adverbeihin. Esimerkiksi erilaisten aikasuhteita selventävien konnektorien tarkka luokitus ei ole kovin vakuuttavaa. Monet konnektoreina esitellyt kielenaineikset voisi pikemminkin luokitella ajan adverbeiksi, joiden analyysi kuuluu lausesemantiikan eikä tekstin osien välisen koheesion tarkastelun alaan. Samanlaisia ajatuksia herättävät myös monet lokaalisiksi luokitellut konnektorit.

Luonnollisin konnektoreiden luokka on tähdentävät konnektorit, joita käytetään nimenomaan kytkemiensä lauseiden tekstuaalisen suhteen osoittamiseksi. Te-

kijöiden käyttöön ottama tähdentävän liitoksen käsite on järkevä yhteisnimitys Enkvistin esimerkki- ja spesifioiville liitoksille. (s. 184–185).

Pyrkimys jäännöksettömään ja symmetriseen konnektorisysteemiin näyttää ohjanneen aineiston analyysiä. Jos konnektoreja luonnehditaan avoimeksi, vaila selkeitä tuntomerkkejä olevaksi luokaksi, miksi jokaista ajateltavissa olevaa temporaalista tai lokaalista suhdetta pitäisi ilmaista konnektorin avulla? Onko esimerkiksi todella olemassa sellainen tekstuaalinen kytkös, joka perustuisi siihen, että toinen lause ilmaisee tapahtuman, joka tapahtui edellisen ilmoittaman tapahtuman »lopuksi» (s. 155–157)? Eikö ole kysymys kytkettyjen lauseiden semantiikasta?

Mitä on syntaksi?

Kirjan otsikossa esiintyy perifennistinen partitiivi, jonka käytöllä kirjoittajat ehkä haluavat pelastautua täydellisyyden illuusiolta: luvassa on joidenkin lauseopin ja tekstilingvistiikan kysymysten pohdintaa, ei tyhjentävää käsittelyä. Vaikka täydellistä kuvausta ei odottaisikaan, kirjan syntaksin osuuden dispositio antaa häkellyttävän kapean kuvan ongelmakentästä. Syntaktiselta kannalta käsitellään vain erilaisia infinitiivejä ja niihin liittyviä upoterakenteita. Tämänkaltaiset rakenteet kattavat vain pienen osan sitä kysymysten kirjoa, joka viriää tutkittaessa syntaktisesti murteita ja mitä tahansa puhuttua aineistoa. Sitä paitsi tekijät itsekin myöntävät (s. 39), että ne ovat tunnusomaisia (kirjoitetulle) yleiskielelle; puhutussa kielessä ne ovat pikemminkin marginaalisia.

Käsittelemättä jäävät sellaiset keskeiset syntaksin kysymykset kuin esimerkiksi kongruenssi, sanajärjestys ja lausekerakenne. Miksi? Tekijät eivät missään perustele kirjansa rakennetta. Rajauksen outous saa selityksensä, kun vilkaisee hankkeen johtajan tuotantoa: dispositio noudattaa pitkälti Ikolan Lauseenvastikeopin sisällystä. Kyse on nimenomaan

Kirjallisuutta

tekijöiden kiinnostuksen suuntautuneisuudesta; esimerkiksi lausekkeita, niiden rakennetta, sen kompleksisuutta tai yksinkertaisuutta ei suinkaan ole mahdoton arkiston aineiston pohjalta tutkia, sen ovat todistaneet Pajunen ja Palomäki (1984 ja 1985).

On toki oikein, että tutkijat tutkivat sitä, mistä enimmäkseen ovat innostuneita. Kirjassa käydään läpi kaikki nimenomaan Ikolan aikanaan käsittelemät lauseenvastiketyypit. Mukana on mm. seikkaperäinen selvitys fatumrakenteista (*on tullakseen*), jollaisia arkiston aineistossa esiintyy kolme – kaikki siteerattu raportissa! Lukija käy miettimään, onko arkiston aineisto sopiva näin harvaan esiintyvien rakenteiden tutkimiselle. Josi Kallio on pohtinut aineiston edustavuutta esitellessään LA:a Virittäjässä (1987: 318) tähän tapaan: »On mahdoton arvioida, mikä määrä kieliopillisesti käsiteltäviä aineistoa tämäntapaisten arkiston perustaksi sopisi tai riittäisi. Selvää lienee, että taajaan esiintyvien ilmiöiden selvittelyyn juuri ja juuri riittää tuollainen parinsadantuhannen lauseen kokoelma, jollainen lauseopin arkisto nykyisellään on.»

Ikola, Koitto ja Palomäki ovat tehneet oikean valinnan siinä, etteivät he ole pyrkineet kattavaan kuvaukseen murteiden lauseopista – sellainen olisi varmaan sangen uuvuttavaa luettavaa. Keskittymällä pelkästään upoterakenteiden kuvaukseen he kuitenkin tulevat antaneeksi kapean kuvan arkiston käyttömahdollisuuksista: keskeisempien ja taajempaan esiintyvien kysymysten käsitteelyyn aineisto olisi sopinut huomattavasti paremmin ja raportista olisi ollut hyötyä useammille tutkijoille. Upoterakenteiden käsittelynkäin yhteydessä nousee useita herkullisia syntaksin kysymyksiä esiin, mutta tekijät sivuuttavat monet näistä kommentteita. Esimerkiksi käsiteltäessä relatiivilauseita käy ilmi, että konjunktiot *kun* ja *ikä* voivat myös esiintyä relatiivipronominin asemesta (s. 212). Tämä on syntaktisesti sangen kiintoisaa, sillä ne eivät taivu. Raportista ei kuitenkaan

selviä, missä syntaktisissa asemissa näiden konjunktioiden käyttö on mahdollista. Ovatko ne käypiä vain subjektin, objektin ja predikatiivin asemassa vai käyvätkö ne myös adverbiaalin asemaan korvaamaan paikallissijaista relatiivipronominia? Tämäntapaisten kysymysten pohdinta tuntuisi kuuluvan murteiden lauseoppiin jos mikä. Pistokoe Muoto-opin arkiston kokoelmista osoittaa, että ainakin *kun*-konjunktion adverbiaalinen käyttö on myös mahdollista, joskaan ei kovin yleistä. LA:sta voisi saada asiasta joitain taajuustietoja.

Termejä ja teorioita

Tekijät käyttävät vapaasti erilaisia syntaksin termejä ja yhdistelevät näin mitä moninaisimpia teoreettisia lähestymistapoja. Määritelmiä ei useinkaan anneta (esim. etärakenne, syvärakenne) eikä pohdita sitä, millaisia teoreettisia seuraamuksia erilaisten käsitteiden käytöstä on (esim. matriisilause) ja ovatko nämä käsitteet keskenään yhteensopivia.

Esimerkiksi kirjoittajien epämääräisestä termien käytöstä sopii etärakenteen käsite. Mikä teoreettinen status etärakenteella on? Lukija voi rakentaa kuvan käsitteen sisällöstä seuraavien lainausten perusteella: »Muodoissa ei esiinny kertaakaan passiivin tunnusta, vaikka tulkintamme mukaan etärakenteessa 65 tapauksessa olisi passiivinen predikaatti.» (S. 331.) »Pintarakenteen perusteella etärakenteen predikaatin pääluokkaa ei aina voi määritellä yksiselitteisesti.» (S. 332.) Näin käsitettynä etärakenne tuskin voi olla syntaktinen käsite. Onko se siis semanttinen? Jos on, miten siitä päästään syntaktisiin rakenteisiin? Etärakenteeseen voi postuloida aineksia, joita ei varsinaisessa lauseenvastikkeessa ole, kuten seuraavasta käy ilmi: »Fortuitiivisen lauseenvastikkeen predikaattiosa on aina passiivimuotoinen. Kuitenkin etärakenteessa lause voi olla aktiivinen, ja pinnassa voi upotetulla lauseella olla subjektiosa.» (S. 457.) Tulee mieleen sellainenkin mahdollisuus, että etärakenne

onkin vain tutkijan päässä oleva hahmotelma, lauseen »ajatus», jolloin käsite ei olisikaan teoreettinen, vaan pikemminkin kvasiteoreettinen.

Hämäännystä lisää se, että etärakenteen rinnalla käytetään myös termejä syvärakenne ja upotettu lause. Näiden keskinäiset suhteet ovat epäselvät. Sivulla 501 puhutaan yllättäen syvärakenteesta: »Infiniittimuoto, jolla on pintarakenteessa verbin ominaisuuksia, on palautettavissa syvärakenteen lauseeseen.» Miksi ei etärakenteen lauseeseen? Sivulla 511 taas pohditaan appositioadverbiaaleja seuraavaan tapaan: »Upotetun lauseen predikaattina on *olla*-verbi, jolla ei ole pinnassa edustajaa (— —).» Upotetulla lauseella kai useimmiten tarkoitetaan toiseen lauseeseen sisällytettyä alisteista lausetta. Tässä käsite tuntuu olevan suunnilleen samassa käytössä kuin etärakenne muualla kirjassa.

Syntaksin ja semantiikan suhdetta ei kirjassa juuri pohdita. Kuten edellä esitetyistä sitaateista huomataan, esimerkiksi aktiivi- ja passiivimuodot voivat vaihdella etä- ja pintarakenteissa aivan vapaasti ilman että se tuottaa kirjan tekijöille mitään ongelmaa. Edes se, että sivulla 334 olevassa temporaalisia lauseenvastikkeita koskevassa esimerkissä on rinnastettu 2. inf. aktiivi- ja passiivimuodot keskenään (*Lausuntoja lainatesa ja tulkittaessa on päässyt pahasti unohtumaan, että — —.*), ei herätä tekijöitä pohtimaan aktiivin ja passiivin syntaktista jakaumaa ja merkitystehtäviä.) Sivulla 278 todetaan, että »(— —) eksistentiaalilauseeseen ja generiseen lauseeseen liittyvät rajoitukset tulevat »syvemmältä» verbin merkityksestä syntaksiin.» (Lainausmerkit alkuperäisessä tekstissä.) Jos lainausmerkkien välistä kuorii jonkinlaisen kannanoton esiin, semantiikka on siis syvemmällä kuin syntaksi. Onko se peräti syvärakenteessa? Mikäli etärakenteet ja syvärakenteet ovat semanttisia, pitäisi ottaa kantaa siihen, miten ne vastaavat aktuaalisia syntaktisia rakenteita. Ikolalla, Koitolla ja Palomäellä tuntuu assosiativisia ky-

kyjä riittävän tämän linkin muodostamiseen, mutta heidän pitäisi tulla tyhmää lukijaa vastaan ja antaa jotain konkreettisia ohjeita, jopa sääntöjä.

Käsitteiden epämääräisyys voi johtua siitäkin, että teoksella on kolme kirjoittajaa. Modaalisuus on ehkä kirjan epäyhtenäisin ja laajimmalle hajonnut semanttinen käsite. Kirjan alkuosassa se merkitsee lähinnä puhujan asenteiden ilmaisua. Se sulkee sisäänsä esimerkiksi vertailun ja selitykset (komparatiivisen *niin kuin* ja eksplanatiivisen *kun*-konjunktion; s. 95). Se kattaa myös konnektoreina esiteltyjen ilmausten loogiset tai pragmaattiset implikaatiot. Puhujan negatiivisia, affektiivisia ja jopa liioittelevia asenteita »liitetään tekstiin» *edes, jopa, vieläpä* ja *puhumattakaan* -konnektorien avulla (s. 141—142). Modaalisuus tulkitaan näissä tapauksissa konnektiivisen elementin tekstinulkoiseksi, puhetilanteen tasoiseksi funktioksi (s. 95—96).

Modaalisuutta käytetään terminä toisesta pääluvusta lähtien monissa muissakin merkityksissä kuin puhetilanteisten asenteiden yhteisenä nimittäjänä. Sivulla 237 mainitaan modaalisten rakenteiden ja nesessiivirakenteiden samankaltaisuus. Sivulta 274 lähtien puhutaankin modaaliverbeistä, sekä Siron että Penttilän käyttämässä syntaktisessa merkityksessä. Niitä ovat ainakin 1. infinitiivin kanssa infinitiivirakenteita muodostavat propositionaalisen asenteen verbit (kuten *aikoa, tahtoa* ja *haluta*) sekä mahdollisuutta ilmaisevat verbit (*voida, saattaa* jne.) (s. 274—295). Lisäksi puhutaan modaalista muutosverbeistä (s. 371: *lakata, heittää, herjetä* jne.). Toisaalta on tietenkin olemassa myös modaalisia, siis tapaa ilmaisevia lauseenvastikkeita (s. 335: *kuullen, hypäten*) ja merkitykseltään modaalinen rakenne (*tekemällä*, s. 425). Modaalisuus mainitaan lisäksi Tarvaisen (1977) tapaan *oli ottamassa* -verbisyntagman puhtaasti kielipillisenä funktiona (s. 366); samoin tunnetaan Flintin (1980) tutkimat mahdollisuuden, kyvyn ja riittävy-

Kirjallisuutta

den modaaliset piirteet, jotka saattavat kytkeytyä esim. *päästä* ja *mah-tua* -verbeihin (s. 403–406).

Lisäksi tulee esiin Ikolan Lauseenvas-tikeopin mukainen tulkinta verbin mo-daalisesta käyttäytymisestä. Esi-merkiksi *joutua*, *joutaa*, *sattua* tai *tuntua* -verbien modaalisuus merkitsee etära-kenteen lausesubjektisuutta; pintalauseen syntaktinen tulkinta riippuu siitä, katso-taanko matriisilauseen subjekti aktiivi-seksi toimijaksi vai vain ulkopuolisten voimien kohteeksi.

Termin käyttö on kirjallisuudessa yleensäkin selvästi paisunut yli järkevien rajojen. Kirjoittajien olisi ehkä kannat-tanut sopia yhtenäisestä käytöstä. Nyt Koitto tosin ottaa omassa osuudessaan suomalaistutkijoiden erilaiset modaa-lisuuskäsitykset lyhyesti esille, mutta vas-ta kirjan loppupuolella (s. 389) 3. infini-tiivin illatiivin yhteydessä. Hänkin on laskenut aseensa: »Mainitsemme modaa-lisuudesta ja sen perusteista kunkin ver-bin kohdalla, jos joku tutkijoista on pi-tänyt kyseistä verbiä modaalisena».

Modaalisemantiikan tuntemus olisi suuresti selkiyttänyt tilannetta. Ilman sitä syntyy niinkin omituinen päätelmä, että kielteisenä nesessiiviverbin (*ei pidä*) merkitys muuttuu modaaliseksi (s. 252)! Suomalaisessakin kirjallisuudessa on jo 1970-luvulta asti vakiintunut tapa puhua välttämättömyyden ja mahdollisuuden välisestä asteikosta ja toisaalta modaal-ilmausten deonttisesta, dynaamisesta ja episteemisestä tulkinnasta. (Ks. esim. Hakulinen 1973.) Näiden käsitteiden avulla olisi yksinkertaisimmin selvitty monitulkintaisuudesta.

Kirjaa hallitsee teoriapakoisuus: kir-joittajat välttävät ottamasta selkeää kan-taa ja, milloin he eivät kannanotolta välty, kanta saatetaan jättää perustelemat-ta. Esimerkiksi s. 227 he väittävät: »Pel-kän intuitionkin perusteella nesessiiviset upotteet ovat yleensä yksiselitteisesti ero-tettavissa.» Nesessiivisiä upotteita kos-kevasta intuitiosta ei mielestämme voi puhua — kysehän on pitkälti teoreetti-sesti määritellystä termistä. Termejä

käytellään sitaateissa tai lisäten *ns.* ter-min eteen (esim. s. 253 *ns.* modaaliset verbit). Ikolan, Koiton ja Palomäen käyttämien käsitteiden ja niiden taustal-la olevien teorioiden väliset yhteydet jäävät epäselviksi; tarjolla on vain ko-koelma yksittäisiä kieliopin fragmentteja.

Puhujan vai tutkijan asenteet?

Konnektorien funktio näyttää hämmäs-tyttävän usein olevan juuri murreaineis-tossa »modaalinen» eli puhetilanteinen, yleiskielisessä aineistossa taas puhtaasti tekstinsisäinen eli kohesiivinen. Esimer-kiksi *saati* (s. 66–68) on yleiskielessä ainoastaan negatiivisesti additii-vinen konjunktio ilman lisämerkityk-siä; tämän todistaa Nykysuomen sana-kirja. Murteissa se sen sijaan on aina puhetilanteeseen viittaavassa funktiossa ja ilmaisee modaalisten adverbien ta-paan puhujan asenteita. Selvittämättä jää, millä tavoin NS:n merkitys — ’jstak puhumattakaan’ — voi olla viittaamatta puhetilanteeseen. Kielellisiä muotoja tarkastellaan Ikolan, Koiton ja Palo-mäen tutkimuksessa mielellään yleiskie-len tai murreväritteisen tyylin, asentei-den ja motiivien ilmauksina. Tarkastelu liikkuu kuitenkin mielipidetasolla; esi-merkiksi usein käytettyä »kerrontatyy-lin» sisältöä ei lukijalle mitenkään selvi-tetä. Myös leksikolla on tyyllilliset arvo-varauksensa. Nesessiiviverbejä vertail-taessa (s. 249) todetaan kaikkien yleis-kielen verbien olevan »affektiivisuudel-taan neutraaleja», mutta monien murre-verbien »värikkäitä». On vaikea ymmär-tää, millä tavoin ja mitkä verbeistä *huolii*, *passaa*, *kelpaa*, *trenkää*, *kuuluu*, *parantuu*, *käy*, *maksaa*, *suittaa*, *elättää*, *hankkii*, *kestää*, *luonnistaa* ja *ränttää* ovat värikkäitä tai affektiivisiä yleiskie-len verbeihin (*pitää*, *tulee*, *tarvitsee*, *täy-tyy*, *kannattaa*, *sopii*, *auttaa* jne.) verrat-tuna.

Värikkyyden kriteerit löytyvät ehkä *ns.* koloratiivisen konstruktion — nimel-täänkin siis fennistiikassa perinteisesti värikkääksi leimatun rakenteen — ku-

vauksesta. Sen tekstiyhteydet todistavat »puhujan siirtyneen asiallisemmasta kerronnasta hiukan vapaampaan kerronnan tyyliin (s. 305)»; tyylinvaihdosta ei tosin lukijalle kontekstin avulla esitellä. Kirjoitetussa kielessä koloratiivinen rakenne on tekijän mukaan joka tapauksessa fraasiutunut ja verbien liitto yleensä enustettava. Sen sijaan murteista »löytyy usein täysin uusia, aikaisemmin kuulemattomia ja siten tuoreempia verbiyhdistelmiä». Ei ole vaikea päätellä, kenelle verbiyhdistelmät ovat ennen kuulemattomia – vieras on värikästä, jopa kielentutkijalle.

Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia lukiessa tuntuu tahattomasti piirtyvän esiin kaksi erilaista kielenkäyttäjän profiilia. Tyyliään asiallisen, neutraalin, ulkokohtaisen ja abstraktin yleiskielen käyttäjän vastapainoksi asettuu kansankielen edustaja: hieman takelteleva, mutta värikäs tunteenomainen, omakohtainen ja aito murteenpuhuja. Elääkö viime vuosisadan suomalaisesta sääty-yhteiskunnasta tuttu kansanihmisen kuva seuranäyttämöiden lisäksi edelleen myös suomalaisessa tutkijamaailmassa?

KALLIO, JUSSI 1987: Lauseet järjestyksen kourissa. Vir. 91.

KUIRI, KAIJA 1984: Referointi Pohjois-Karjalan ja Kainuun murteissa. SKST 405.

KUIRI, KAIJA 1986: Toiminta, sen syyt ja seuraukset. Vir. 90.

LAITINEN, LEA 1989: Välttämättömyys ja persoona. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

PAJUNEN, ANNELI — PALOMÄKI, ULLA 1984 ja 1985: Tilastotietoja suomen kielen rakenteesta 1 ja 2. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

TARVAINEN, KALEVI 1977: Suomen kielen lauseenjäsennys dependenssikieliopin mukaan. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 10. Oulu.

MARJA-LIISA HELASVUO
JYRKI KALLIOKOSKI
LEA LAITINEN

LÄHTEET

FLINT, AILI 1980: Semantic Structure in the Finnish Lexicon: Verbs of Possibility and Sufficiency. SKST 360.

HAIMAN, JOHN (toim.) 1985: Iconicity in Syntax. John Benjamins, Amsterdam.

HAKULINEN, AULI 1973: Semanttisia huomioita lauseenvastikkeista. Sananjalka 15.

HAKULINEN, AULI 1987: Eiköhän siit tulu ekonoomi siit tuli nii. — Eräiden lausesulaumien tarkastelua. Fennistica Festiva in honorem Göran Karlsson septuagenarii. Fennistica 9. Åbo Akademi, Finska institutionen, Åbo.